

УДК 78.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2224-0926-2025-2-53-9>

Соланський Степан Степанович
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри спеціального фортепіано
та кафедри загального та спеціалізованого фортепіано,
Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0001-9533-1344>

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ БОРТКЕВИЧА В УКРАЇНІ

Мета статті – простежити специфіку національної рецепції в сьогоденні творчості Сергія Борткевича (1877–1952) – композитора, піаніста й педагога. Для реалізації поставленої мети застосовано комплекс методів, серед яких – теоретично-аналітичний, музикознавчий, історичний, компаративний та індуктивно-дедуктивний методи. З'ясовано, що творчість С. Борткевича почала входити в український музичний контекст лише з початку нового міленіуму, коли розпочався справжній ренесанс творчості мистця. Вона викликала значний інтерес як в українських виконавців, диригентів, так і науковців-дослідників. Українське борткевизнавство налічує значну кількість розвідок різного плану, від фахових статей до кандидатських дисертацій (О. Чередниченко, Т. Якубов, Є. Левкулич та інші). Великий внесок у популяризацію симфонічного доробку композитора на Батьківщині зробив диригент Микола Сукач, який виконав усі його симфонічні опуси й написав книгу «Сергій Борткевич: партитура життя. Художньо-документальна мозаїка» (2018). До відродження музики С. Борткевича багато приклався відомий український піаніст, заслужений артист України Микола Сук, який у 2000 р. став першовиконавцем Першого фортепіанного концерту композитора в Україні. Серед провідних виконавців його творчої спадщини варто виділити піаністів Євгена Левкулича, Павла Гінтова, В'ячеслава Зубкова, Антонія Барішевського, Дмитра Онищенка, скрипаля Темура Якубова й інших. У 2017 р. П. Гінтов записав диск із сольними фортепіанними творами С. Борткевича. У 2021 р. відбувся міжнародний онлайн-проєкт «Різдво з Борткевичем», у якому взяли участь дослідники й виконавці з України, Польщі, Італії, Франції, Нідерландів, Великобританії, Німеччини, Японії та США. У популяризацію фортепіанної спадщини композитора суттєвий внесок зробило нотне видавництво «Мелосвіт».

Ключові слова: Сергій Борткевич, рецепція, фортепіано, композиторська творчість, виконавець, жанр, стиль, музично-виражальні засоби, репертуар, фортепіанні цикли, першовиконання, національна музична культура.

Solanskyi Stepan. Reception of Serhiy Bortkevych's creativity in Ukraine

The purpose of the article is to trace the specifics of national reception in the contemporary work of Serhiy Bortkevych (1877–1952) – a composer, pianist and teacher. To realize the set goal a set of methods was used, including theoretical-analytical, musicological, historical, comparative and inductive-deductive methods. It was found that the creativity of S. Bortkevych began to enter the Ukrainian musical context only at the beginning of the new millennium, when the real renaissance of the artist's work began. It aroused considerable interest among Ukrainian performers, conductors, and research scientists. Ukrainian Bortkevych-science includes a significant number of studies of various types, from scientific articles to candidate theses (O. Cherednychenko, T. Yakubov, E. Levkulych, etc.). Conductor Mykola Sukach, who performed all his symphonic opuses and wrote the book “Serhiy Bortkevych: Score of Life. Artistic – documentary mosaic” (2018) made a great contribution to the popularization of the composer's symphonic work in the Motherland. Before

the revival of music S. Bortkevych, the well-known Ukrainian pianist, Honored Artist of Ukraine Mykola Suk, who in 2000 became the first performer of the composer's First Piano Concerto in Ukraine. Among the leading performers of his creative heritage, pianists Yevgen Levkulych, Pavlo Hintov, Vyacheslav Zubkov, Antony Baryshevsky, Dmytro Onyshchenko, violinist Temur Yakubov, and others should be singled out. In 2017 P. Hintov recorded a disc with solo piano works by S. Bortkevych. In 2021 an international online project "Christmas with Bortkevych" was held, in which researchers and performers from Ukraine, Poland, Italy, France, the Netherlands, Great Britain, Germany, Japan and the USA took part. "Melosvit" music publishing house made a significant contribution to the popularization of the composer's piano heritage.

Key words: Serhiy Bortkevych, reception, piano, composer creativity, performer, genre, style, musical and expressive means, piano cycles, first performance, repertoire, national musical culture.

Вступ. «Per aspera ad astra»¹. Ця латинська сентенція стала життєвим лейтмотивом композитора, піаніста й педагога, одного з «останніх романтиків» Сергія Борткевича (1877–1952). Катаклізми ХХ століття, світові війни, революція, громадянська війна, тоталітарні режими яскраво позначилися на життєтворчості мистця.

Творчість представника шляхетного роду С. Борткевича почала входити в український музичний контекст лише з початку нового міленіуму, попри те що в першій половині ХХ ст. його ім'я як піаніста й композитора було широко відоме як у Європі, так і далеко за її межами.

Матеріали та методи. Творчість композитора досліджують науковці з Нідерландів, Німеччини, Італії, Канади, США, Японії. Життєтворчість С. Борткевича потрапила в орбіту наукових інтересів українських учених відносно недавно. Серед борткевичезнавців, на доробок яких орієнтовано в пропонованій розвідці, варто виділити Є. Левкулича, О. Чередниченко, Т. Якубова, М. Сукача, О. Голинську, К. Лебедеву, Л. Бродецьку й інших.

У статті використано комплекс методів, серед яких пріоритетними є теоретично-аналітичний, музикознавчий, історичний, компаративний та індуктивно-дедуктивний методи.

Результати. Харків – Петербург – Ляйпциг – Константинополь – Берлін – Відень. З кожним із цих міст пов'язані певні етапи творчої біографії мистця, зі своїми «тернами та зірками». Харків – це місто його дитинства та юності, у якому С. Борткевич отримав ранні музичні враження від матері, професійної піаністки, – початкову музичну освіту, тут відбулися його перші концертні виступи. У цей період він навчався в Харківському музичному училищі гри на фортепіано у відомих педагогів, випускників Петербурзької консерваторії – Іллі Слатіна (1845–1931) та Альберта Бенша (1861–1915). Останній до того ж був учнем Ференца Ліста (1811–1886).

У Петербурзі С. Борткевич поєднував студії права в університеті з навчанням у консерваторії, де його викладачем по фортепіано був Карл ван Арк (*Karel van Ark*) (1839–1902), учень Теодора Лешетицького (*Theodor Leschetizky*) (1830–1915).

Музичну освіту С. Борткевич продовжив у Ляйпцизькій консерваторії, де свою піаністичну майстерність удосконалював в Альфреда Райзенауера (*Alfred Reisenauer*) (1863–1907), одного з найкращих і найбільш успішних лістівських вихованців, а з композиції займався в Саломона Ядассона (*Salomon Jadassohn*) (1831–1902), вихованця Ференца Ліста, і в Карла Піутті (*Karl Piutti*) (1846–1902).

¹ Переклад з латини «Крізь терни до зірок».

Берлінський період життя С. Борткевича позначений двома важливими етапами. Перший із них тривав із 1904 по 1914 рік, на нього припали концертні гастролі, початок інтенсивної педагогічної діяльності, як приватної, так і в консерваторії Кліндворта-Шарвенка. У цей період мистець створив перші вагомі твори.

З початком Першої світової війни С. Борткевич був змушений повернутися до Харкова, де займався викладанням, композицією та активно концертував. Після революції в Росії, у вихорі якої в родині конфіскували й націоналізували все майно, С. Борткевич із дружиною досливно втекли до Константинополя. У Туреччині він часто виступав як соліст, камераліст і концертмейстер, брав участь у відкритті музичної школи, активно займався композицією та приватною педагогічною практикою, але водночас прагнув повернутися до Європи.

Після двох років життя в Константинополі, С. Борткевичу вдалося перебратися до Відня й у 1925 році отримати австрійське громадянство. З 1928 по 1933 роки композитор проживав у Берліні, але прихід до влади нацистів, які до того ж заборонили виконання й публікування його творів, змусили його повернутися до столиці Австрії.

У Відні С. Борткевич інтенсивно займався композицією й пережив у цьому місті всі лихоліття Другої світової війни. Погане фінансове становище та значні проблеми зі здоров'ям сильно вплинули на композитора. Під час воєнних подій сталися дві трагічні події з рукописами автора: так, одна бомба влучила в помешкання композитора у Відні, а в Ляйпцигу бомба влучила у нотовидавництво «*Rahter*», де зберігалися рукописи С. Борткевича, назавжди поховавши під руїнами частину творів автора, тому чимало з них безповоротно втрачено. 25 жовтня 1952 року в столиці Австрії композитор знайшов вічний спочинок.

У композиторському доробку С. Борткевича – твори різних жанрів і форм. Він є автором опери «Акробати», балету «Тисяча та одна ніч», симфонічних творів, інструментальних концертів, сонат, камерно-інструментальних і камерно-вокальних композицій. Однак магістральним жанром його творчості стали цикли фортепіанних мініатюр. Підтвердженням цього є й кількісний показник: із 74-х опусів творів композитора тридцять два є циклами п'єс. У жанровому розмаїтті переважають прелюдії, етюди, танцювальні п'єси (серед яких – менуети, гавоти, вальси, мазурки, полонези тощо).

Значна частина композиторської спадщини С. Борткевича – програмні твори, з великим широким тематичним колом: це портретні замальовки, спогади про мандри різними країнами, казкові образи, світ дитинства, любовні хвилювання, ностальгія за втраченими ідеалами тощо. Серед них виділяються «Імпресії. 7 п'єс для фортепіано», «Кримські ескізи», «Шість ліричних думок», «З мого дитинства», «Плачі та розради», «Маленький мандрівник», «Маріонетки», «Музичні картинки за казками Г.К. Андерсена».

У творчості С. Борткевич сублімував ліризм Ф. Шопена, образність персонажів Р. Шумана, блискучий фортепіанний стиль Ф. Ліста. Водночас характерною рисою музики С. Борткевича стала винахідлива мелодична канва. Це підтверджує в розвідках дослідник Євген Левкулич².

² Левкулич Є. Діалектика пам'яті та забуття в культурі: історична доля спадщини Сергія Борткевича. *Київське музикознавство*. 2017. Вип. 56. С. 118–127; Концертна діяльність Сергія Борткевича початку XX століття: історіографічний аспект. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. №4. С. 365–369; Питання національно-стильової ідентифікації творчості Сергія Борткевича. *Київське музикознавство*. 2016. Вип. 54. С. 32–42; Творчий портрет С. Борткевича-піаніста. *Музикознавчий універсум*. 2016. Вип. 38–39. С. 229–240; Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у актуальному просторі виконавського мистецтва XX – початку XXI століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури». Київ, 2021. 367 с.; Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у виконавському просторі першої половини XX століття. *Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*. 2018. № 4 (41). С. 88–103.

За життя твори С. Борткевича входили до репертуару багатьох виконавців, часто звучали на концертній естраді, по радіо й у звукозаписах, про що свідчить значна кількість рецензій на шпальтах тогочасних часописів.

Шукаючи відповідь на питання, якою мірою музична творчість С. Борткевича була затребувана й оцінена його сучасниками, знаходимо відповідь у численних виданнях творів мистця відомими нотними видавництвами, серед яких – «Boosey&Hawkes», «Edition Peters», «Universal Edition», «Rahter», «Vobach&Co», «Rózsavölgyi», «Ries&Erler», «Kistner&Siegel», «Litolf», «Simrock», «Doblinger» тощо.

Після 1950-х років у рецепції творчості С. Борткевича наступив злам. Його твори рідше з'являлися на афішах, інтерес до його музики поволі послабився, тільки спорадично з'являлися згадки про виконання його окремих композицій. Можливо, його зоряний час добіг кінця? Але ж ні. У сьогоденні моніторинг музичних стрімінгових і ютуб-каналів, каталогів компаній звукозапису показує більш оптимістичну картину, особливо щодо поширення сольних фортепіанних творів композитора.

У ХХІ ст. в актуалізації творчості С. Борткевича важливу роль відіграла Україна. За часів радянської влади його твори не видавалися, дуже рідко звучали на теренах союзу. Є відомості³ про виконання Другого фортепіанного концерту Паулем Вітгенштайном (*Paul Wittgenstein*) (1887–1961) під час гастролей, зокрема в Києві в 1930 р.⁴

Саме на зламі тисячоліть в Україні розпочався справжній ренесанс творчості С. Борткевича. Ми стали свідками дивовижного феномена відкриття його спадку, чия творчість раніше залишалася *terra incognita* на Батьківщині. Музика мистця привабила як українських виконавців, диригентів, так і науковців-дослідників. Так, для останніх творчість композитора стала справжнім відкриттям і дуже вдячним матеріалом, у якому багатовекторність проблематики відкрила широке поле для наукових досліджень у царині осмислення розмаїтих параметрів життєтворчості С. Борткевича.

Українське борткевичезнавство налічує значну кількість статей у фахових виданнях. Останніми роками захищено низку дисертацій, а саме: Ольгою Чередниченко («Фортепіанна творчість С. Борткевича у світлі класико-романтичної традиції», 2008)⁵, Темуром Якубовим («Сергій Борткевич та його скрипкова творчість: джерелознавчий і жанрово – стильовий аспекти», 2021)⁶, Євгеном Левкуличем («Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у актуальному просторі виконавського мистецтва ХХ – початку ХХІ століття», 2021)⁷ тощо.

Завдяки пошуковій роботі Мелкома Баллана (*Melcom Ballan*) (Велика Британія), Багвана Тадані (*Bhagwan Nebhraj Thadani*) (Індія/Канада), Воутера Калкмана (*Wouter Kalkman*)

³ Левкулич Є. Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у актуальному просторі виконавського мистецтва ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури». Київ, 2021. С. 190.

⁴ Варто зазначити, що ліворучний Другий фортепіанний концерт і був замовлений піаністом Паулем Вітгенштайном.

⁵ Чередниченко О. Фортепіанна творчість С. Борткевича у світлі класико-романтичної традиції : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Харк. держ. ун-т мистецтв ім. І.П. Котляревського. Харків, 2008. 297 с.

⁶ Якубов Т. Сергій Борткевич та його скрипкова творчість: джерелознавчий і жанрово-стильовий аспекти : дис. ... доктора філософії : 025 «Музичне мистецтво» / Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. Київ, 2021. 430 с.

⁷ Левкулич Є. Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у актуальному просторі виконавського мистецтва ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. Київ, 2021. 367 с.

(Нідерландський інститут музики в Гаазі), у різних бібліотеках світу віднайдено чимало творів С. Борткевича, які раніше вважалися загубленими. Пошуки тривають і зараз.

Щодо царини виконавства, то тут серед першопрохідців потрібно назвати насамперед диригента Чернігівського симфонічного оркестру «Філармонія» Миколу Сукача (*1946), який також є автором книги «Сергій Борткевич: партитура життя. Художньо-документальна мозаїка»⁸ (2018). Важливо, що під батutoю цього диригента прозвучали всі відомі симфонічні твори композитора.

Серед першовідкривачів його музики на Батьківщині варто обов'язково згадати відомого українського піаніста, заслуженого артиста України Миколу Сука (*1945), який проживає в США. У 2000 р. в Києві відбулася прем'єра Першого фортепіанного концерту композитора в авторському проєкті піаніста під назвою «Маловідома фортепіанна музика». У тандемі з Миколою Сукачем Микола Сук багато доклався до відродження музики Борткевича.

Серед провідних виконавців його творчої спадщини треба виділити вже згадуваних вище випускників Національної музичної академії ім. П.І. Чайковського: піаніста Євгена Левкулича та скрипаля Темура Якубова, які у 2017 р. започаткували мистецький проєкт під назвою «Борткевич і Україна».

Під час аналізу виконавського дискурсу творів композитора варто відзначити діяльність піаніста Павла Гінтова (*1984), відомого популяризатора української музики, доктора музичного мистецтва Мангеттенської школи музики в Нью-Йорку. Крім численних виступів із творами композитора на світових майданчиках, піаніст неодноразово презентував його доробок й українській публіці на численних концертах і фестивалях. У 2017 р. П. Гінтов записав диск із сольними фортепіанними творами С. Борткевича.

Крім того, варто згадати про В'ячеслава Зубкова (*1976) – знаного українського піаніста, лавреата всеукраїнських і міжнародних конкурсів, який на «Фестивалі Сергія Борткевича» виконав усі три фортепіанні концерти композитора. Він також є автором цікавого перекладу для двох рук уже згадуваного вище Другого фортепіанного концерту. Твори С. Борткевича є в концертному репертуарі лавреатів всеукраїнських і міжнародних конкурсів Дмитра Онищенка (*1983) та Антонія Баришевського (*1988). У 2017 р. на «Фестивалі Сергія Борткевича» з великим успіхом виступив Альфонсо Сольдано (*Alfonso Soldano*) – титулований італійський піаніст, дослідник, автор першої монографії про композитора.

Відома піаністка Надежда Влаєва (*Nadejda Vlaeva*) (Болгарія – США) яка виступала в проєкті «Борткевич в Україні», у 2017 р. в інтерв'ю так висловилася про музику композитора: «Борткевич – справжня коштовність для української культурної спадщини. Його музика поетична, чуттєва та високопрофесійна»⁹. У 2021 р., у часи карантинних обмежень, відбувся міжнародний онлайн-проєкт «Різдво з Борткевичем», у якому взяли участь дослідники й виконавці з України, Польщі, Італії, Франції, Нідерландів, Великобританії, Німеччини, Японії та США.

У популяризацію фортепіанної спадщини композитора суттєвий внесок зробило нотне видавництво «Мелосвіт» (видавець В.А. Красовський), яке випустило збірки «З мого дитинства. Ор. 14», «Маленький мандрівник. Ор. 21», «Музичні картинки

⁸ Сукач М. Сергій Борткевич: партитура життя. Художньо-документальна мозаїка. Чернігів : Десна Поліграф, 2018.

⁹ Голинська О. Борткевич в Україні. *Музика. Український інтернет журнал*. 2017. 11 березня. URL: <http://mus.art.co.ua/bortkevych-v-ukrajini/>.

за казками Г.К. Андерсена. Ор. 30», «Маріонетки. Ор. 54», «Прелюдії для фортепіано Ор. 66, № 1, 3».

Висновки. Дві третини життя С. Борткевич провів поза Батьківщиною. На схилі літ він написав такі зворушливі слова: «Тільки той, у кого відібрали, вирвали з душі рідну землю, може зрозуміти, що це за біль. Можливо, туга за Батьківщиною й робить художника сильнішим. Проте як хочеться повернутися, як говорив німецький поет Йоганна Вольфганга фон Гьоте, «назад до матері», до своєї землі, до цього цілющого джерела, щоб набратися сил, зачерпнути натхнення, розбудити фантазію»¹⁰. Хоча після еміграції композитор уже не повернувся на Батьківщину, проте до неї, здолавши тернистий шлях, повернулася його музика, здолавши шлях *«Per aspera ad astra»*, «Крізь терни до зірок».

Залишається сподіватися, що віднайдені С. Борткевичем «зоряні музичні шляхи» ще довго слугуватимуть дороговказом для поціновувачів його мистецького доробку, а омріяні ним «зірки» ще довго мерехтатимуть у сузір'ї Геніїв на музичному небосхилі не лише України, його Батьківщини, а й у світовому вимірі.

Література

1. Голинська О. Борткевич в Україні. *Музика. Український інтернет журнал*. .2017. 11 березня. URL: <http://mus.art.co.ua/bortkevych-v-ukrajini/>.
2. Левкулич Є. Діалектика пам'яті та забуття в культурі: історична доля спадщини Сергія Борткевича. *Київське музикознавство*. 2017. Вип. 56. С. 118–127.
3. Левкулич Є. Концертна діяльність Сергія Борткевича початку ХХ століття: історіографічний аспект. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 4. С. 365–369.
4. Левкулич Є. Питання національно-стильової ідентифікації творчості Сергія Борткевича. *Київське музикознавство*. 2016. Вип. 54. С. 32–42.
5. Левкулич Є. Творчий портрет С. Борткевича-піаніста. *Музикознавчий універсум*. 2016. Вип. 38–39. С. 229–240.
6. Левкулич Є. Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у актуальному просторі виконавського мистецтва ХХ – початку ХХІ століття: дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. Київ, 2021. 367 с.
7. Левкулич Є. Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у виконавському просторі першої половини ХХ століття. *Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*. 2018. № 4 (41). С. 88–103.
8. Сукач М. Сергій Борткевич: партитура життя. Художньо-документальна мозаїка. Чернівці : Десна Поліграф, 2018. С. 12.
9. Чередниченко О. Фортепіанна творчість С. Борткевича у світлі класико-романтичної традиції : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Харк. держ. ун-т мистецтв ім. І.П. Котляревського. Харків, 2008. 297 с.
10. Якубов Т. Сергій Борткевич та його скрипкова творчість: джерелознавчий і жанрово-стильовий аспекти : дис. ... доктора філософії : 025 «Музичне мистецтво» / Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. Київ, 2021. 430 с.

¹⁰ Сукач М. Сергій Борткевич: партитура життя. Художньо-документальна мозаїка. Чернівці : Десна Поліграф, 2018. С. 12.